

34. Asiye Cebbâr'ın 'Aşk ve Fantazyâ' Adlı Romanında Fransız İşgali ve Kadın¹**Mehmet Beşir BULUT²**

APA: Bulut, M. B. (2025). Asiye Cebbâr'ın 'Aşk ve Fantazyâ' Adlı Romanında Fransız İşgali ve Kadın. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 573-594. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14899034>

Öz

Fransa, sömürgecilik faaliyetlerine on yedinci yüzyılda başlamış, bu faaliyetlerini 1960 yılına kadar devam ettirmiştir. İngilizlerle sömürgecilik yarışında olan Fransızlar bu kapsamda İngilizlerin uğramadığı Cezayir topraklarına göz dikmiştir. Uzun yıllar Osmanlı devletinin yönetimi altında olan Cezayir, 1830 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal ve sömürü 132 yıl boyunca devam etmiştir. Asiye Cebbâr, ülkesinin Fransız sömürgesi olduğu yıllarda dünyaya gelmiştir. İşgal edilmiş topraklarda ve sömürü düzeninin içinde büyüyen yazar, eserlerinde sömürgeyi, etkilerini ve sonuçlarını farklı bağlamlarda ele almıştır. Ülkesinin işgalini ve sonrasında yaşanan sürece değindiği "Aşk ve Fantazyâ" adlı eseri de bu amaç doğrultusunda yazmıştır. Eserinde ele aldığı konulardan birisi de ülkesindeki kadınların işgal ve sonrasında yaşadıkları olumsuzluklardır. Bu çalışma, Asiye Cebbâr'ın 'Aşk ve Fantazyâ' adlı eserinde 'Kadın' temasını tüm yönleriyle ele almayı amaçlamaktadır. Yazar, eserinde yukarıda değindiğimiz Fransız işgali ve sömürgeleştirme sürecini farklı anlatılarla okuyucularına sunmaktadır. İşgali ve sonrasını farklı bir perspektifle ortaya koyan eser, 1830'da Cezayir devletinin yenilgiye uğratılmasını konu alan Fransız belgeleri ve gazetecilerin kayıtları, 1950'lerden 1960'a kadar devam eden bağımsızlık savaşında yer alan Cezayir kadınlarının sözlü tarihleri ve kolonizasyon yıllarında doğup büyüyen yazarın kendi deneyimleri olmak üzere üç farklı anlatım modelini içermektedir. Yazar, bu çalışmada, Cezayirli kadınların bağımsızlık mücadelesini temsil etmeyi ve Cezayir kadınlarının bu başarısını ve çalışmalarını vurgulamayı amaçlamaktadır. Özellikle çalışmaya konu olan "Kadın" olgusu, bu temsile bir atıftır. Çalışma, temel olarak kadınların direnişe verdikleri destek, işgal sonrası kadınların durumu, sosyal baskı ve sonuçları, psikolojik ve fiziksel şiddet ve zorla evlilik olmak üzere beş başlık altında analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Asiye Cebbâr, Aşk ve Fantazyâ, Cezayir Bağımsızlık Savaşı, Sömürge, Kadın

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Oran: %14

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 04.10.2024-**Kabul Tarihi:** 20.02.2025-**Yayın Tarihi:** 21.02.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14899034>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., Öğretmen MEB, (Konya, Türkiye) / Dr., Teacher, MNE (Konya, Turkey), **eposta:** besirbulutt@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-8320-4919> **ROR ID:** <https://ror.org/0o9ga9g46> **ISNI:** 0000 0001 2179 4856 **Crossref Funder ID:** 501100013898

The French Occupation and Women in Asiye Cebbâr's Novel 'Love and Fantasia'³

Abstract

France started its colonial activities in the seventeenth century and continued these activities until 1960. In this context, the French, who were in a colonial race with the British, coveted the Algerian territories that the British had not visited. Algeria, which had been under the rule of the Ottoman Empire for many years, was occupied by the French in 1830. This occupation and exploitation continued for 132 years. Asiye Cebbâr was born during the years when her country was a French colony. The author, who grew up in occupied lands and in the order of exploitation, deals with colonization, its effects and consequences in different contexts in her works. He wrote "Love and Fantasia", which deals with the occupation of his country and its aftermath, for this purpose. One of the issues she deals with in her work is the negative experiences of the women in her country during and after the occupation. This study aims to deal with the theme of 'Women' in Asiye Cebbâr's 'Love and Fantasia' in all its aspects. In his work, the author presents the aforementioned French occupation and colonization process to his readers with different narratives. The work, which presents the occupation and its aftermath from a different perspective, uses three different narrative models: French documents and journalists' records about the defeat of the Algerian state in 1830, the oral histories of Algerian women who took part in the war of independence from the 1950s to 1960, and the author's own experiences, who was born and raised during the years of colonization.

Keywords: Asiye Cebbaâr, Love and Fantasy, Algerian War of Independence, Colonization, Women

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin / Rate: %14

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 04.10.2024-**Acceptance Date:** 20.02.2025-

Publication Date: 21.02.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14899034>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Yazarın asıl adı, Fatma Zehra Imaleyen'dir. Tüm eserlerinde Asiye Cebbâr ismini kullanan yazar dramatisit, roman yazarı ve film yapımcısı olarak tanınmaktadır. Cezayir'in Şerşel kentinde 30 Haziran 1930 tarihinde dünyaya gelen yazar, ilk eğitimini ülkesinde almıştır. Daha sonra Paris'te Felon okulunda eğitim alan Asiye Cebbâr, bu eğitiminin ardından 1962 yılında ülkesine geri dönmüştür. Ülkesinde üniversitede hoca olarak çalışmaya başlayan yazarın ilk görev yeri, Cezayir Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olmuştur. Bu görevine kısa bir süre devam eden Asiye Cebbâr, sonrasında Paris'e taşınmıştır. Tunus savaşında raportör olarak da görev alan yazar, eserlerini Fransızca kaleme almıştır. Dünyada Cezayir'in tanınan önemli kadın yazarlarından biri olan Asiye Cebbâr, ulusal, uluslararası birçok ödül sahibidir (Fûğâli, 2015: 22-23; Gökğöz, 2019: 331-332).

Sömürgecilik, kadına özgürlük ve ülkesinin durumu temalarını eserlerinin ana konusu yapan ve orta sınıf bir Cezayirli olan Asiye Cebbâr, geleneksel geçmişini ve aldığı Avrupa tarzı eğitimi iyi sentezleyebilmiş yazarlardandır. Sorbonne Üniversitesinde tarih lisansı sahibi olan yazar, Tunus ve Rabat'ta da dersler vermiştir (Gökğöz, 2022: 195). Çalışmanın amacının dışına çıkmama adına hayatıyla ilgili malumat sınırlı tutulmuştur. Detaylı bilgiler için bakılabilir (Yılmaz, 2017, Bağçe, 2018, Atmaca, 2016).

Yazarın çalışmamıza konu olan eseri, orijinal ismiyle *L'amour, la Fantasia*'dır. Eser, *Aşk ve Fantazy* ismiyle Ayşegül Sönmezay tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Can Yayınları tarafından 2003 yılında basılmıştır. Eser, üç farklı anlatı modelini bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan biri, Asiye Cebbâr'ın kısmen otobiyografik mahiyette, kendi özüne yaptığı tarihi yürüyüşünü, bir diğeri ise tarihsel açıdan ülkesinin işgalinden bağımsızlığına uzanan tarihin izlerini vermektedir. Son olarak da çok sesli bir anlatı şeklinde farklı zamanlara götüren birbirinden bağımsız konulara değinmektedir (Accad, 1996: 809). Eserinin ilk bölümü, yazarın yarı otobiyografisi mahiyetindedir. Bu bölümde yazar, olayları birinci tekil şahısın ağzından anlatır. Bu şahıs da Asiye Cebbâr'ın ta kendisidir. Bu bölümde dikkati çektiği konuların başında iki dillilik, sömürge, bağımsızlık, aile hayatı, aşk ve İslam (din) gelmektedir (Boersma, 2010: 8). Tüm bu bilgiler ışığında eser özelinde "*Kadın*" olgusu, temelde; kadının direnişe verdiği destek, işgal sonrası kadının durumu, toplum baskısı ve sonuçları, kadının uğradığı psikolojik ve fiziksel şiddet ve zorla evlilik olmak üzere beş temel başlık altında incelenmiştir. Konu başlıkları için alınan alıntılarının sayısı çok fazla olduğundan yazının uzamaması adına, konuyu detaylı anlatan alıntılar sınırlı sayıda verilmiştir.

1. Direniş

Dünyada hangi toplum olursa olsun, ülkelerinin işgale uğraması o toplumun bireyleri için direniş kaçınılmaz kılacaktır. Bu direniş yalnızca erkeklere özgü de değildir. Erkek nüfusuyla kıyaslanmasa da kadınlar da bu direnişe katılmak ve destek vermek zorunda kalacaklardır. Asiye Cebbâr, eserinde ülkesinin Fransızlar tarafından işgalini ve bu işgale karşı verilen bağımsızlık mücadelesini anlatırken, toplu bir direnişten söz etmekte ve cinsiyet ayrımına gitmemektedir. Bununla beraber, direnişin sadece erkeklere özgü bir durum olmadığını vurgulayarak zaman zaman kadınların rolünü de ön plana çıkarmaktadır. Kadınları bazen en ön safta, bazen ise cephe gerisinde göstermektedir. Bu bölümde ve diğeri bölümlerde yazar, kadınların bağımsızlık mücadelesindeki desteklerine dikkat çekerken bazen isimlerini zikretmiş, bazen ise sadece "kadın" ya da "kadınlar" ifadelerini kullanmıştır.

Yazar, bir Fransız asker olan Baron Barchou'nun ifadeleriyle, Cezayirli kadınların direniş saflarındaki

rollerini şu şekilde aktarmaktadır: “Göğüs göğse mücadele edenlerin arasında, bir kenarda iki Cezayirli kadın bulunuyor. Çünkü bu topraklarda yaşayan bazı aşiret kadınları, çocukları ve yaşlılarıyla birlikte eksiksiz bir şekilde gelmişler.” (Cebâr, 2003: 29). Yazar, devamında bu durumu savaşmak, baskına uğramak veya tehlikenin ortasına atılmak yerine, cinsiyet ayrımı olmaksızın herkesin birlikte vatan uğruna kendini feda etmesine benzetmektedir. Burada yazarın dikkat çektiği nokta, kuşkusuz, kadınların da düşmanla savaşta en ön safta olmalarını "göğüs göğse" ifadeleriyle bu durumu vurgulamaktadır.

Yazar, aynı askerin hatıralarında Cezayirli kadınlarının savaşta, yalnızca manevi destek sağlamakla kalmayıp en ön safta savaşmış ve öldüklerini şu ifadelerle not etmektedir: “Arap aşiretlerinin arka safhalarında her zaman önemli bir kalabalık oluşturan kadınlar, düşmanlarının bedenlerini sakatlamada öncülük ediyorlardı. İçlerinden biri, yüreğini sökü� çıkardığı Fransız askerin cesedinin yanında ölü yatıyordu. Bir diğeri ise kucağında bir çocukla kaçmaya çalışıyordu.” (Cebâr, 2003: 29). Bu ifadeler, aşiretlerin arkasındaki güçlü kadın desteğini ve Fransız askerleriyle en ön saflarda çarpışan, öldüren ve ölen Cezayirli kadınların varlığını açıkça gözler önüne sermektedir.

Asiye Cebbâr, Hacı Ahmet Efendi adlı bir müftünün ülkesindeki bağımsızlık mücadelesini anlatan şu ifadelerini aktarırken Cezayirli kadınların müftü efendiye hitaben dile getirdikleri şu ifadelere yer vermektedir. “İşte o anda kadınlar önümüze atıldılar ve çocuklarını ayaklarımızın dibine bırakarak haykırdılar: “Eğer muzaffer olursanız ne âlâ, ama eğer başaramazsanız bilin ki kafirler gelip bizim şerefimizi lekelerler! Şimdi gidin ama gitmeden önce bizi öldürün!” (Cebâr, 2003: 55). Yazar, bu ifadelerle Cezayir kadınlarının direniş ve mücadele azmine, güçlü teslimiyetlerine ve namuslarına olan düşkünlüklerine vurgu yaparak bu uğurda ölmekten bile geri durmayacaklarını gözler önüne sermektedir.

Yazar, eserinde Fransızlara karşı yapılan direnişte birtakım guruplardan söz etmektedir. Bu gurupların dağlarda kaldıklarından ve pek çok sıkıntıyla karşılaştıklarından bahsederken aynı zamanda bu gurupların sürekli hareket halinde olduklarını ifade etmektedir. Tüm bu zorluklara rağmen bu guruplarda bile kadın savaşçıların olduğuna dikkati çeken yazar, bu gurupların birinde bulunan hikâyenin kadın kahramanlarından birisinin “Direnişçilerin içinde benden biraz daha büyük başka kızlar da vardı; Şerşelli Nesire ve Melike ile o çevreden gelen birkaç kız daha.” (Cebâr, 2003: 145). İfadeleriyle okuyucusunun dikkatini bu gerçekliğe çekmeye çalışmaktadır. Öte yandan bunların yaşlarının çokta büyük olmadığını ifade etmek için hikâye kahramanının yaş mukayesesine vurgu yapmaktadır.

Asiye Cebbâr, yukarıda durumu verilen kadın hikâye kahramanının içerisinde bulunduğu direniş guruplarına sadece savaşarak katkı vermediğine, nerede ihtiyaç olursa orada ve verilen görevde yer aldıkların göstermek adına hikâyenin kahramanının dilinden;

Sonra Ebu Osman'a gittik; Orada iki kız vardı. Kardeşler örgütünden insanlar gidip geliyordu; biz üçümüz de yiyecek işi ile ilgilenmeye başladık. Sonunda beni, en gençleri olduğum için yararım dokunur diye direnişçilerin hastanesine gönderdiler.

Orada hekimlik yapan Ferhat ile tanıştım.

-Yaralılara ilk müdahalenin nasıl yapıldığını öğreneceksin, dedi bana.

Onunla ve hastalarıyla birlikte kaldım; iğne yapmayı öğrendim (Cebâr, 2003: 157).

Bu ifadelerle yazar, aslında kadının isterse savaş meydanında isterse de cephe gerisinde bilmediği herhangi bir görevde çalışabileceğine dikkati çekmektedir. Devamında yazar, hikâye kahramanının bu

durumunun bir yıl kadar sürdüğünü ifade etmiş ve Cezayirli kadınların direnişin başarısı için bıkmadan zor şartlar altında uzun süreler çalıştıklarına vurgu yapmaktadır.

Yazar, Sahrai Zehra isminde Cezayirli bir kadının yaşadıklarını anlatırken kadınların “devrim” dedikleri işgale karşı verilen mücadeleyle ne kadar iç içe olduklarını detaylı bir şekilde şu ifadelerle okuyucusuna aktarmaktadır.

'Devrim' benim evde başladı, benim evde bitti; şu dağlardaki devârlar tanıktır..!

Başlangıçta direnişçiler benim sahip olduğum şeylerden geçiniyorlardı. Alır almaz onlara verdiğim küçük maaşıma kadar...

...Başlangıçta yalnızca yemek için geliyorlardı... Sonra Sid Ali -ki, annemin yeğenidir- gelip bana şöyle dedi:

-Ya teyzem, evini sığınak haline getireceğiz!

-Hayır, diye cevap verdim. Yol üstündeki Kabilli Muhend Humus'a bak; evine sığınak kurulmasının üstünden daha on beş gün geçmeden her şeyini yaktılar! (Cebâr, 2003: 176-177).

Yazar, bu ifadelerle direnişin ilk gününden itibaren kadınların direnişe destek vermekten geri durmadıklarına, evini, malını hatta tüm varlığını bu uğurda kaybetmeyi göze alacak kadar bu davaya inandıklarına, hatta elindekileri vermekle de yetinmeyen, bizzat direnişçilerin hizmetinde olan kadınların varlığına dikkati çekmiş, en önemlisi de bu kadınlar, her şeylerini kaybedeceklerini ve hatta ölebileceklerini bildikleri halde direnişe destek olmaktan geri durmadıklarına vurgu yapmaktadır.

Yazar devamında aynı kadının kararlılığına atfen “Daha sonraki günlerde inadımı sürdürdüm: İki taşın arasında ateş yakmaya karar verdim ve her şeye rağmen partizanlara yiyecek hazırladım! 'Sonuna kadar;' diyordum kendi kendime, 'Sonuna kadar gideceğim! Gerisi Allah'ın bileceği iş!'.” (Cebâr, 2003: 178). İfadeleriyle inanmışlığın verdiği kararlılık, samimiyet ve bağlılığa vurgu yapmış, kadınların davalarına olan sadakatine ve azimlerine vurgu yapmaktadır.

Savaş durumunda insanların birtakım maddi ve manevi kayıplar yaşaması kaçınılmazdır. Asiye Cebbâr, Sahrai Zehra'nın özelinde ama aslında Cezayirli kadınların direnişe verdikleri destekten dolayı maruz kaldıkları maddi ve manevi kayıplara dikkat çekmek amacıyla;

Askerler ikinci kez evi yaktıklarında alevler giderek büyüyordu, yangın her şeyi 'yiyip bitiriyordu' sanki ve çatı paramparça elden gidiyordu... Alevlerin içine girerken kendi kendime şöyle dedim: 'Tek bir döşek bile kurtarsam, hiç olmazsa üstünde uyurum!'

Döşegi çıkardım; yangın köşesini ısırmıştı. Uvedin suyuna soktum; ateşi söndürdüm. Askerler benimle alay ettiler:

-Onu da ferahlara mı saklıyorsun?

Geri gelip evi bir daha yaktılar. Üstümüzdeki elbiseleri bile aldılar... Ruhu şad olsun, ablam kederinden öldü! Üstümüzdeki giysileri çıkarttılar ve bizi böylece, anadan üryan bıraktılar!.. Köyde yaşayan kadın akrabalarından birine haber ulaştırdım. Bize çamaşır gönderdi. Sonra onlar tekrar gelip bizi çıplak bıraktılar... Başımdan geçen hangi badireyi anlatayım, hangisini unutayım?.. (Cebâr, 2003: 189).

şeklinde ifadelerle yer vermektedir. Yazar, bu ifadelerle aslında Cezayirli kadınların direnişe verdikleri desteğin de büyüklüğüne vurgu yaparken bir yandan da bir kadın için en küçük düşürücü davranışlardan birisi olan çıplak bırakılmaya maruz kalmış, ama pes etmemiş, büyük bir inançla davasına sadık kadınların mücadelesi ve yaşadıklarını da tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Yazar, kadınların bu savaşta verdikleri bedel ve kayıplara dikkati çekmek amacıyla kadınlardan birinin

diliyle:

Bu savaşta dört erkek kaybettim. Kocamı ve üç oğlu mu. Silahı, hemen hemen aynı zamanda ellerine aldılar. Savaşın sonunu görmeye küçüklerden birinin altı ayı kalmıştı; öldü. Bir başkası, daha en başta kayboldu. Bugüne kadar ondan hiçbir haber alamadım. Erkek kardeşim, beşincisi oldu... Onu ırmaktan getirdim. Her yerde cesedini aradım; sonunda buldum. Mezarlığa gömüldü! (Cebâr, 2003: 230).

ifadeleriyle verirken bir diğer kadının yaşadıklarını ve kaybettiği eşiyile ilgili ifadelerini de “Fransızlar, cumadan pazara kadar ona işkence yaptılar. Son gün biri gelip kocamın köy meydanında ‘darağacına bağlandığını bildirdi. Onu öylece öldürdüler, halkın gözünün önünde, herkesin içinde. Küçük çocuklar bıraktı bana. Son çocuğum karnımdaydı; bir buçuk aylık hamileydim” (Cebâr, 2003: 240). sözleriyle aktarmaktadır. Yazar, Fransızların işgal sırasında yaptıkları zulüm ve barbarlığa dikkati çekmenin yanında bu zulüm ve barbarlıktan kadınların aldıkları paya da dikkati çekmiş, kadınların verdiği ağır bedele vurgu yapmaktadır.

2. İşgal sonrası kadının durumu

Buraya kadar sunduğumuz bölümler, Cezayirli kadınların ülkelerinin işgaline karşı verdikleri mücadelelerin çeşitli örneklerini içermektedir. Şüphesiz ki, işgal süreci kısa sürmemiştir. 17. yüzyılda başlayıp 1960'lı yıllara kadar yaklaşık yüz otuz yıl süren bu işgal ve sömürge dönemi, toplumda birçok farklı şekilde kendini göstermiştir. İkinci aşamada, bu sosyal durumdan olumlu ya da olumsuz yönde etkilenen kadınların durumu çeşitli başlıklar altında incelenecektir.

2.1. Fransız kadının etkisinde kalan Cezayir kadını

Fransız işgalinin ardından, Cezayir toplumu ile Fransızlar, zorunlu olarak birlikte yaşamaya başlamışlardır. Avrupa toplumlarına yabancı ve kendine özgü kapalı bir yapıya sahip olan Cezayir toplumunun, doğal olarak birbirlerini olumlu ya da olumsuz şekilde etkilemeleri kaçınılmaz olmuştur. Asiye Cebbâr, bu duruma değinerek, köylerinde jandarma olarak görev yapan bir Fransız askerinin karısının köy halkıyla olan ilişkileri üzerinden şu diyalogları aktarmaktadır:

Eve kapatılmış kızların annesi ve jandarmanın karısı arkadaştı; birbirlerini görmekten hoşlanıyorlardı. Memnuniyetlerini, görünmez ayrıntılarda belli ediyorlardı: Diğerlerinin meraklı gözlerine aldırmadan, birbirlerine bakarken gayet ağırbaşlı bir ifade takınıyor, yemek tarifleri alıp veriyor, Fransız kadın pembeleşmiş ve gençleşmiş bir yüz ifadesi ile gitmek üzere ayağa kalktığında, birbirlerine gayet nazik davranıyorlardı (Cebâr, 2003: 30).

Yazarın “*eve kapatılmış kızların annesi*”nden kastı, Cezayir halkının baskıcı aile yapısına dikkat çekmek, jandarmanın karısından da kastı ise işgalci Fransız askerinin karısıdır. İfadelerden de anlaşılacağı üzere köy kadını, bu yabancı kadına içten içe bir hayranlık ve sevgi beslemekte, ayrıca karşı taraftan aldığı olumlu dönüşlerden de oldukça memnun olmaktadır. Normal şartlarda işgalci durumundaki Fransız kültürü ile ters olmaları gerekirken ciddi bir etkilenme ve hayranlık durumuna vurgu yapan yazar, belki de bu etkileşimin içine kapanık ve baskıcı toplum için kabuklarını kırmaya yardımcı olacağına dikkati çekmektedir.

2.2. Fransız kadını ile Cezayir kadınının karşılaştırması

Yazar, her iki toplum arasındaki farklara dikkati çekmek ve bir mukayese yapmak maksadıyla, köyde yaşayan Fransız jandarmasının kızlarından birisinin günlük yaşamı ile köy halkının çocuklarının günlük yaşamlarını karşılaştırarak şu ifadelere yer vermektedir: “Janine bütün hafta boyunca bu Arap evine

gelip giderdi; eğer adı Janine olmasaydı, herkes onun ailenin dördüncü kızı olduğunu sanabilirdi... Ancak olağanüstü bir durum vardı: Janine, oğlan çocuğu gibi canı istedikçe girip çıkıyordu odalardan avluya, avludan sokağa!" (Cebâr, 2003: 32). Yazar, bu kısımda Őu iki duruma dikkati çekmektedir. Birincisi, yabancı bir toplumda işgalci pozisyonunda bir halkın üyelerinden birisinin bulunduğu toplumdaki ailelerden birisinin evine o ailenin bireylerinden ayırıt edilemeyecek derecede samimi bir ilişki ve serbestlik içerisinde olması, bir diğeri ise yine kendi toplumunun kız çocukları üzerine kapalı ve baskıcı aile yapısına dikkat çekmek amacıyla *Janine*'yi oğlan çocuklara benzetmesi. Yazar, burada kız çocuklarının böyle bir serbestliklerinin olmadığını *Janine*'nin davranışları üzerinden okuyucusuna aktarmaktadır.

Cezayirli, işgal altındaki bir sömürge ülkesi olmalarına rağmen, Avrupa toplumunun yaşam tarzına ve kültürüne yabancı bir toplum olarak kalmışlardır. Ancak, bu gerçeğin yanı sıra, toplumun Fransızlara karşı gizli bir hayranlık beslediği de söz konusudur. Yazar, bu gizli hayranlığı, kadınların ağzından köylerindeki Fransız ailenin üyeleri hakkındaki Őu ifadeleriyle aktarır:

Taş bebek gibi güzel gelirdi bize. Esmer, zarif hatları olan, ince bir kızdı; boyu kısaydı galiba, çünkü gözümde canlandırdığımda yüksek topuklu ayakkabılar giydiğini hatırlıyorum. Doğal durmayan saç modellerini tercih ederdi; özenli topuzlar yapar, Őuraya buraya, özellikle de dalgaların orta yerine ve siyah lülelere çeşit çeşit tokalar takardı. Yüzündeki boyalara bayılıyorduk: Elmacık kemiklerine pembe allık vurur, dudaklarına sürdüğü lal kırmızısı, kıvrımlarını iyice ortaya çıkarırdı.

Koket, kentli edasıyla annesine ya da kız kardeşine eşlik etme lütfunda bulunduğunda, onu bir turistmiş gibi karşılardık. Sandalyeye otururdu; eteği kısa olmasına rağmen bacak bacak üstüne atardı. Halka halinde oturan kadınlar, giyimini en ince ayrıntılarına kadar hiç çekinmeden inceler ve alçak sesle kısa yorumlarda bulunurlardı.

Marie-Louise üzerine dikilen bakışlara ses çıkarmazdı. Merak uyandırdığını bilerek bekler, anlamamış gibi yapardı. (Cebâr, 2003: 32).

Asiye Cebbâr'ın bu gizli hayranlığı detaylı bir şekilde tasvir etmesi, halkın bu yabancı topluma karşı beslediği olumlu duyguların bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de karşılaştıklarında veya bir araya geldiklerinde sergiledikleri tutum ve davranışlar bu durumu yansıtmaktadır.

Ancak, Asiye Cebbâr, Cezayirli tüm kadınların Fransızlara hayranlık duymadığını belirtmektedir. Fransız kadınlarının, Cezayirli kadınların yetenek ve kabiliyetlerine sahip olmadıklarını, hatta birçok açıdan yetersiz olduklarını, yine kadınların ağzından aktardığı Őu diyaloglarla okuyucusuna sunmaktadır.

Bütün Fransızlar Paris'ten gelmiyorlar, diye açıklamalar yapıyordu dedikodular arasında. Köleleştirilmiş ülkemizin cazibesine kapılanların çoğu, ilk geldiklerinde inek sağmaktan başka bir şey bilmiyorlar! Daha sonra uygar birer insan haline geliyorlarsa, bunu burada buldukları güce ve zenginliğe borçlular. Çünkü yasalar hem onlardan hem de onların erkekleriyle oğullarından yana!

-Janine'e zavallının giyimine bir baksanıza! Annesi gibi: yüreği iyilikle dolu, ama zevk denen şeyden eser yok!

...Tahminler birbiriyle çakışıyordu, konuşma dönüp dolaşıp ilk gerçeğe geliyordu: Şöyle ki, bir süreliğine gözden düşmüş olsa da bizim aşiretimiz inceliğiyle, kadınların özgür olduğu yabancı ülkelerden üstündür. Çünkü yabancı kadınlar özgürdü; onları kıskanmasak da gene de onlardan egzotik gelenekleri olan ve nadiren buralara kadar gelebilmiş yabancı kavimler olarak söz ediyorduk. (Cebâr, 2003: 35-36).

Yazar, kendi toplumunun kadınlarının işgal altındaki durumlarına ve ilk defa karşılaştıkları başka bir milletin kadınlarının farklılıklarına duydukları hayranlığa değinmiş olsa da kendi toplumunun kadınlarının daha üstün, becerikli ve asil olduklarına vurgu yapmaktan da kaçınmamaktadır. Yazarın özellikle "özgürlük" konusunu vurgulamasının nedeni, kendi toplumunun kadınlarının istenen düzeyde

özgür olmamalarının etkisinde olduğu açıktır. Fransız kadınları, kendi milletinin kadınları kadar yetenekli, asil ve başarılı olmasalar da özgür olduklarına dikkat çekmektedir.

2.3. Toplumsal dejenerasyon ve kültürel değişim

İşgal ve sömürü altındaki toplumların dini, kültürel, toplumsal ve siyasi gibi birçok açıdan dejenerasyonu kaçınılmazdır. Yazar, eserinde Fransızların işgal sonrası bu değişimi hızlandırmak için büyük bir hızla çalıştıklarını detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Dilin değiştirilmesi gibi çeşitli alanlarda yürütülen bu çalışmaların yanı sıra, din değişikliği gibi birçok alanda da etkin olduklarından bahsetmektedir. Yazar, bu değişimlerin toplum üzerindeki etkilerini ele alırken, kadınların bu dönüşümden nasıl etkilendiklerini ve değişime bakış açılarını da anlatılarında göz ardı etmemektedir.

İşgal sonrası oluşan bu iki farklı milletin kaynaşmasını ve etkileşimlerini vurgulayan yazar, yabancı kadınların mevcut toplumsal yapıya olan etkilerini ve bu durumdan etkilenecek kendilerini geliştirmeye çalışan Cezayirli kadınların durumunu şu ifadelerle aktarmaktadır:

Kadın akrabalarından biri kahkahayı basıyordu:

-Hem yıllardır arkadaşın hem de elini uzatıp onlar gibi, 'Güle güle madam!' demeyi beceremiyorsun. Ben olsam, bir erkeğe bunu söyleyemezdim, ama benim gibi bir kadın karşısında neden olmasın? Kötülük bunun neresinde? Bazı şeylerimiz de 'alafranga' olsun! Elbette, Allah biliyor ne peçesiz dışarı çıkabiliriz ne kısa etek yiyebiliriz ne de el âlemin önüne çıplak çıkabiliriz; ama neden onun gibi günaydın demeyelim ya da sandalyeye onun gibi oturmayalım? Bizi de Allah yarattı, öyle değil mi?... (Cebâr, 2003: 31).

Asiye Cebbâr, toplumda değişimin yavaş yavaş başladığını belirtirken, bu değişimin kolay gerçekleşmeyeceğine de vurgu yapmaktadır. Bazı durumların değiştirilemeyeceğini ifade ederken, bazıları için Fransızlara benzemekte bir sakınca görmediğini ima etmektedir. Yazar, bu değişimin yönünü belirlerken "alafranga" terimiyle vermek istediği mesajı açıkça ortaya koymaktadır.

Yazar, köylü bir küçük kızın ağzından "ötekiler" olarak adlandırdığı Fransızların evlerinin içini tanımlarken, adeta bir büyüye kapılmış gibi ifadeler kullanmasını, Cezayir halkının bu farklı kültür ve yaşam biçiminin etkisi altında kaldığını tasvir etmek amacıyla yapmıştır. Bu tasvirde detay vermektense kaçınmayan yazar, özellikle domuz eti ifadesini seçerek, bu kültürel farklılıkların halk üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Ben konuşmalar sürerken, aralık duran pencereden diğer odalara açılan koridora bakıyordum. Mobilyaların ahşabının loş ışıkta nasıl parıldadığını tahmin etmeye çalışıyordum; mutfağın dibinde asılı duran domuz etini seyre dalıyordum; oraya buraya asılmış geniş, kırmızı kareli el bezleri birer süs gibi geliyordu bana; bir kapının üzerindeki bakire Meryem resmini dikkatle inceliyordum... Jandarma ve ailesi birdenbire, bu yerlerden gelip geçen gölgeler gibi geliyordu bana ve buna karşılık bu resimler, bu nesnelere, bu et parçası sanki evin gerçek sahipleri oluveriyordu! Çünkü bence, Fransızların oturduğu evler farklı bir koku yayıyor, gizli bir ışık saçıyorlardı; işte böylece gözlerim, 'ötekiler' in yaşadığı dünyanın büyüüne takılıp kaldı. (Cebâr, 2003: 34).

Asiye Cebbâr, bu küçük kızın ağzından, kendi toplumunda yaşayan ve daha önce hiç görmediği bir yaşam biçimine duyulan hayranlığı aktarırken, aslında Cezayir halkının bastırılmışlık durumuna dikkat çekmektedir. Gördükleri karşısında bir büyüye kapılmış gibi yaşanan hayranlık, toplumun çeşitli alanlarda ciddi bir baskı altında olduğunu ve diğer tarafa karşı büyük bir hayranlık beslediğini ortaya koymaktadır.

Yazar, işgalci Fransız bir ailenin yaşam biçimini tasvir ettiği bu bölümde, tanıkların dili aracılığıyla

insanların nasıl hayretler içinde kaldığını ve en ince detaylarına kadar şaşkınlıklarını ifade ederken, toplumun bu duruma ne denli yabancı olduğunu ve gördükleri karşısında yaşadıkları şaşkınlığı şu ifadelerle okuyucusuna sunmaktadır:

Bu sefer gerçekten kafamız allak bullak olmuş durumda. Anne, gerdelde bulaşğını bitiriyor; şişman ve kısa boylu bir adam olan, üniformasıyla dışarı çıktığında bütün köylüleri kaçırın baba içeride oturuyor; ceketini çıkarmış, babayani bir tavırla bir yandan yerel gazeteyi okurken bir yandan da piposunu tütündürüyor. Tam karşımızda, güneşli mutfakla başlayan koridorda, biraz geride, kırmızı tenli ve sarı bıyıklı genç bir adamın karşısında Marie-Louise duruyor. Adam onun nişanlısı; hani şu herkesin sözünü ettiği subay!

Manzara bize pek inanılır gibi gelmiyordu. Öncelikle, neredeyse sarmaş dolaş olmuş çiftin görüntüsü: Dimdik duran adama doğru yarı yarıya eğilmiş olan Marie-Louise'in incecik bedeni...Kahkahalarını tutmaya çalışmaları, fısıldaşırken seslerinin birbirine karışması, bizler için yakışsız bir mahremiyetin işaretiydi. Oysa bu sırada anne, gayet sakin bizimle konuşmayı sürdürüyor, zaman zaman çifte şöyle bir bakıyordu; baba ise gazetesine dalmıştı.

Marie-Louise'in kışkırtıcı davranışlarını ve kullandığı iki ifadeyi hatırlıyorum: 'Tavşanım' diyor, bazen de 'şekerim'. Hayretten ağzım bir karış açılmıştır eminim. (Cebâr, 2003: 36).

Bu ifadelerle yazar, kendi toplumunda daha önce görülmemiş ve hatta duyulmamış bir aile örneği ve yaşam tarzı karşısında bireylerin tepkilerini anlatarak aralarındaki farkı vurgulamakta ve bu durumun kültürel ve sosyal baskıyı nasıl yansıttığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu yaşam tarzının mevcut düzeni bozma ve değiştirme amacını taşıdığı açıktır. Özellikle, örf ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı ve dini hassasiyetleri yüksek bir toplumda, bu tür davranışlar tamamen karşıt ve mevcut değerlere savaş açan bir tutum olarak görülmektedir. Yazar, bu durumun günlerce toplumun arasında konuşulduğunu ve insanların hayretle dinlediklerini belirtmektedir.

Yazar, Fransızların Cezayir toplumu üzerindeki olumsuz ve derin etkilerine, işgalin ilk gününden itibaren toplumun yaşadığı değişimlere ve bu değişimlerden nasıl etkilendiğine dikkat çekmek amacıyla, olayın kahramanının babasından aldığı mektup karşısında tüm ev halkının yaşadığı şaşkınlığı şu ifadelerle okuyucusuna sunmaktadır:

Derken günün birinde bir buhran baş gösterdi. Başka bir dünyada sıradan sayılacak bu olay bizde, en hafif deyimle tuhaf sayılıyordu: Babam, oldukça uzak bir yere gitmişti (saniyorum başka bir kente); uzun lafın kısası, babam anneme mektup yazdı -Evet, anneme! -Gönderdiği kartpostalın arkasına, kendine özgü uzun harflerle, yanlamasına kısa bir cümle yazmıştı: 'Bu uzak diyarlardan en iyi dileklerimle' ya da 'yolculuğum iyi geçiyor ve hiç tanımadığım bir yöreyi keşfediyorum', vb. türü bir cümleydi bu ve altına da imza olarak yalnızca adını yazmıştı. Eminim ki, o zamanlar babam bile imzasını atmadan önce sözlerine 'sizi düşünüyorum' ya da 'öpücükler' gibi daha samimi bir ifadeyle son vermeye cüret edemezdi. Bununla birlikte, kartta ahıcının adresine ayrılmış bölüme 'bayan' sözcüğünün ardından annemin evlilik soyadını yazmış ve -çok emin değilim ama- 've çocukları' kelimelerini eklemişti; en büyükleri on yaşlarındaki ben olmak üzere, biz üç kardeşten bahsediyordu...

Bir devrimin yaşandığı açıktı: Babam kendi el yazısıyla, bir kentten öbürüne yolculuk edecek, pek çok erkeğin ve nihayet köyümüzün postacısının gözlerinin önünden geçecek bir kartın üzerine karısının adını, üstelik batılılar gibi yazmaya cüret etmişti: 'Bayan bilmem kim'; oysa bütün yerliler ister yoksul olsunlar ister zengin, karlılarından ve çocuklarından söz ederken şu muğlak dolaylamayı kullanırlardı: 'Ev' (Cebâr, 2003: 49).

Asiye Cebbâr'ın cümlelerine "buhran" ifadesiyle başlaması olayın halk nazarında nasıl bir duygu barındırdığını göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan başka yerlerde normal olarak görülen bir durumun kendi halkının yaşantısında "tuhaf" olarak görülmesi Fransızların halk üzerinde oluşturdukları etkinin açık bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir babanın ev ahalisi ve eşine gönderdiği mektubunun eski usullerin dışında batı tarzı bir üslupla kaleme alınmış olması, hatta babanın eşinin ismini doğrudan zikretmesinin bir "devrim" olarak görülmesi, halkın batı tarzı bir

yaşamın kendilerinde bıraktığı etkinin boyutlarını göstermesi açısından ciddi ipuçları vermektedir.

2.4. İki farklı eğitim sistemi ve etkileri

Şüphesiz, her milletin kendi gelenek ve göreneklerine, dini ve sosyal yaşantısına uygun olarak geliştirdiği özgün bir eğitim sistemi vardır. Bu mevcut sisteme dışarıdan yapılan herhangi bir müdahale, toplum üzerinde belirli sonuçlar doğuracaktır. Yazar, işgal sonrası ülkesinin eğitim ve öğretim sistemindeki zorunlu değişikliklere ve bu değişikliklerin halk üzerindeki etkilerine dikkat çekmek amacıyla, Fransızların başlattığı ve mevcut eğitim modellerine karşı olan bir eğitim sistemine dahil olduğu eğitimi kendi deneyimi üzerinden okuyucusuna aktarırken, sosyal ve psikolojik birçok duruma şu ifadelerle işaret etmektedir:

Bedenin örtülmesi gereken yaşta, Fransız okulu sayesinde, eskinin aksine daha çok dolaşma imkânı bulabiliyordum: Köyün otobüsü, her pazartesi sabahı beni yukarıdaki kentte bulunan yatılı okula götürüyor, cumartesi günü de ailemin yanına geri getiriyordu.

Hafta sonları okuldan çıktığımızda, sahildeki balıkçı limanına giden yarı İtalyan kız arkadaşımınla birlikte bir yerlere kaçmak için her yolu deniyorduk... Kent merkezine tüyerken kalbimiz hızla çarpıyordu: Zarif bir pastaneye girmek, parkın çevresini gözetlemek, yalnızca kaba saba kışların bulunduğu 'bulvarı arşınlamak', bir haftalık yatılı hayatından sonra bize kuralsızlığın doruğu gibi geliyordu! Yasak zevklerin bu denli yakında olmasından huzursuz olduğumuz için, en sonunda ikimiz de otobüsümüze biniyorduk; otobüsün kalkış saatini kaçırmak, göze aldığımız tehlikelerin doruk noktasıydı.

Ergenliğe adım atarken spor çalışmalarının sarhoşluğunu tattım. Her perşembe, stadyumda, üstümüze sıçrayan çamurların ortasında yaşadığımız saatler. Sürekli aynı kaygıyı duyuyordum: Babamın ziyarete gelmesinden korkuyordum! Şort giymek, başka bir deyişle bacaklarını göstermek zorunda kaldığımı ona nasıl itiraf edebilirdim? Bu korkuyu hiçbir arkadaşımınla paylaşamıyordum; onların benimki gibi, bileklerini ve kollarını örten, hatta yüzlerini bile göstermeyen kuzenleri yoktu. Yaşadığım bu panik, Arap kadını olmaktan ileri gelen 'utanç'la birleşiyordu. Fransız kızların bedenleri çevremde fırl fırl dönüyordu sanki; benim bedenimin görünmez göllere gömülmeğe olduğu akıllarından bile geçmiyordu. (Cebâr, 2003: 210-211).

Asiye Cebbâr, ifadelerini özellikle bir genç kız üzerinden vermesi, Cezayir toplumunun kız çocuklarıyla ilgili bakış açlarına dikkati çekmek amacıyla olduğu kesindir. Daha ilk cümlelerinde Fransız okulu sayesinde eskisinden daha rahat olduğunu ifade etmesi de yukarıdaki duruma bir atıftır. Evdeki yaşantısı ile yatılı okulundaki yaşantısı arasındaki farka değinen yazar, bu farklılığı yaşarken ki duygularını "*duyduğu korkuyla birlikte bir haz*" olarak tanımlamaktadır. Hayatında ilk defa yapılan spor faaliyetlerini ve şort giymesini "*sarhoşluk*" olarak dile getiren yazar, bu faaliyeti de ailesinden gizli yaptığını ve duyulması endişesi taşıdığını ifade etmektedir. Bu durumun, toplumda bir karşılığının olmaması ve aileden gizli olması da yabancı bir eğitim sisteminin toplum üzerindeki etkisini ve değişime katkısını göstermesi açısından önem arz etmektedir. En önemlisi yazar, ifadesinde bir Arap kadını olmasını "*utanç*" olarak ifade etmesi hem toplumun kadınlar üzerindeki baskısına hem de eğitim sisteminin milli aidiyet duygusuna olan etkisini de göstermektedir. Çevresinden ve yaşadıklarından ötürü ve Arap kadını olduğu için yeterince özgür olmadığını düşünmesi, onun bu durumu, utanç olarak görmesine sebep olmaktadır.

2.5. Yabancı dil öğrenme ve etkileri

Eski çağlardan bu yana insanlar, yabancı diller öğrenme konusunda büyük bir çaba göstermiştir. Zira öğrenilen her yabancı dil, o dilin kültürünü ve medeniyetini tanıma fırsatı sunar. Ancak, bu yabancı dil öğrenme çabası genellikle gönüllü bir süreç olmaktan ziyade, sömürü ve zorla dayatma yoluyla gerçekleşmiştir. Bu dayatma, toplumun bazı kesimleri tarafından kabul görürken, diğer kesimler

tarafından şiddetle reddedilmiştir. Fransa'nın Cezayir'i işgali sonrasında, Fransızca'yı zorunlu olarak öğretme uygulamasının ve bu durumun toplumda nasıl karşılandığının altını çizen yazar, bu durumu kendi deneyimleri üzerinden okuyucusuna şu ifadelerle aktarmaktadır:

Yalnız bedenim, Tıpkı eski pentatlon koşucuları gibi, yola çıkmak için işaretçiye ihtiyaç duyuyor; bedenim, yabancı dilde yazmaya başladığımdan beri hareketlendiğini hissediyor.

Sanki birdenbire, Fransızcanın gözleri varmış da özgür bir ortamda görmem için onları bana vermiş gibi; sanki Fransızca benim aşiretimdeki erkek gözetleyicileri kör etmiş de ben bu sayede dolaşabiliyor, bütün sokakları arşınlayabiliyor, eve kapatılmış dostlarıma ve mezara girmeden önce ölen ninelerime dış dünyayı getirebiliyormuşum gibi. Sanki... Her dil, alaycılığıyla, biliyorum ki, karanlıkta kendi mezarlarını, çöplüklerini, oluklarını biriktirir; oysa, eski fatihlerin dili karşısında onun kasımpatılarını aydınlatıyorum işte!

Yazı, gülüşen gözetleyiciler karşısında, topluluk önünde soyunmaktır... Beyaz örtülere bürünmüş isimsizce sokakta yürümektedir (Cebâr, 2003: 212-213).

Yazarın, kendisini yabancı dil ile yazmaya başladıktan sonra "hareketli biri" olarak tanımlaması, öncesinde yaşadığı büyük baskıyı vurgulamak içindir. Toplumunun bireylerinin yabancı dili bilmemesi ve öğrenmeye karşı direnç göstermesi, onun daha özgür bir birey olmasına yardımcı olmuştur. Çünkü, yabancı dil sayesinde düşüncelerini daha özgürce ifade edebilmekte, kendisine dayatılanların dışında farklı okumalar yapabilmekte ve bu okumalarla farklı bir dünyanın varlığını keşfedebilmektedir. Böylece, baskıcı ve dogmatik toplumdaki kendini soyutlayarak, yeni bir dünyaya kapı aralayabilmektedir.

Asiye Cebbâr, yabancı dil öğrenmenin kişide yarattığı ruh halini ve yaşadığı deneyimleri başka bir örnekle şu ifadelerle aktarmaktadır:

...Yabancı dilde okuyup yazarken: Komşulara ve kuşkucu hanımlara rağmen yıkıcı uzamda yolculuk ediyor, gidip geliyordu; neredeyse kanatlanacaktı!

Aynı anda, ancak çok farklı tarzlarda süren bu iki ayrı öğrenme süreci, evlenme çağına yaklaştığım o dönemde (tercihi benim adıma babam yaptı: Gölge değil ışık) beni, o zaman ikiye bölündüğü bir noktaya yerleştiriyordu. Nihai seçimin yapıldığının farkında değildim: Benzerlerim gibi hapsedilmek yerine dışarıya ve risk. Bu fırsat beni sinsi bir histerinin sınırına fırlattı.

Dışarıda Fransızca yazıp konuşuyordum: Kelimelerimde tensel gerçeklik yoktu...

...Ve dikkatim, karanlığın en derin noktasında, evden çıkmayan annemin eteklerinde yoğunlaşıyordu. Dışarıda ise okul ortamı vardı; arayışım, bakışım başka yerlere demir atıyordu. Ne ben ne de çevremdekiler bu bocalamanın, baş döndürücü bir sürecin başlangıcı olduğunu görebildik. (Cebâr, 2003: 216-217).

Yazar, yabancı dilde yazma ve okuma becerisi kazanan bir Cezayirli'nin ruhsal durumunu tanımladığı bu bölümde, çevresindekilerin karşı çıkmasına ve şüphelerine rağmen, yabancı dil aracılığıyla elde ettiği özgürlüğü "ruhunun kanatlanması" olarak nitelendirmiştir. Ancak, bu becerilerini rahatça kullanamaması ve öğrendiklerini başkalarına aktaramaması onun için ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, okul hayatı ile aile hayatı arasındaki zıtlık da ayrı bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Asiye Cebbâr, katı kurallara sahip bir aile yaşamı ile uçsuz bucaksız bir özgürlük ortamı arasındaki bu çelişkiyi yaşarken, bu iki zıt uç arasında sıkışmış bir ruh halini "baş döndürücü bir süreç" olarak tanımlamaktadır.

3. Toplum baskısı ve sonuçları

Belirli bir toplum içinde yaşayan insanlar, çeşitli nedenlerle çeşitli baskılara maruz kalabilirler. Bu baskılar, toplumdan topluma farklılık gösterebilse de birçok insan bu baskılardan kaçamayacaktır. Asiye

Cebbâr, eserinde özellikle kadınların maruz kaldığı toplumsal baskıları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu baskıları birkaç başlık altında şu şekilde ifade edebiliriz:

3.1. Dini baskı

Teokratik Yönetim şekli (Öztekin, 2010: 36) ile yönetilen toplumlarda daha fazla görülen bu baskı şekli özellikle, muhalif kesim tarafından daha fazlaca hissedilmektedir. Gerek devlet ve yönetim baskısı gerekse de toplumda bireysel olarak kendini gösteren bu baskı türüne direnmek, oldukça güçtür. Yazar, dini hassasiyetleri olan bir çevrede, bu baskı türüne maruz kalan bir aileyi şu ifadelerle okuyucusuna aktarmaktadır.

-Kızın hâlâ peçete takmadı mı, diye soruyordu hanımlar; bir yaz düğününde, sürmeli gözleri, kuşku bakışlarıyla annemi sorguya çekiyorlardı. On üç belki de on dört yaşındaydım.

-Okuyor, diye sertçe cevap veriyordu annem.

Ortama yerleşen huzursuz sessizlik herkesi içine alıyordu. Bir de benim sessizliğim. (Cebâr, 2003: 211).

Henüz okuma çağında olan bir genç kızın, dini bir vecibe olan peçe takmaya zorlanması ya da en azından böyle bir beklenti içerisinde olunmasına atıfta bulunan yazar, durumdan hoşnut olmayan ailenin verdiği cevabın tonunu “*sertçe*” şeklinde ifade etmiş, cevabın ardından oluşan havayı ve ortamı tanımlarken “*huzursuz sessizlik*” ifadelerini kullanması, toplumun içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir.

3.2. Gelenek-görenek baskısı

Bu kavram, sosyal bilimlerde farklı bir tanımla tanımlanırken genel olarak herhangi bir toplumun kendilerinden önce yaşamış kuşaklardan aldığı ve daha sonraki kuşaklara devrettiği her türlü maddi ve manevi uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2005: 40). Bu uygulamalar bazı toplumlarda oldukça katı bir şekilde uygulanırken, diğer toplumlarda uygulama zayıf olabilmektedir. Asiye Cebbâr, yaşadığı toplumda bu uygulamalara dikkat çekmek amacıyla aile içinde yaşanan bir olayı şu ifadelerle aktarmaktadır:

Bir mektup yüzünden, on yedi yaşındayken ben de aşk meşk işlerine karışıyorum. Yabancı birini, bana mektup yazmış; düşüncesizliğinden ya da cüretkarlığından, bunu gizleme ihtiyacı da duymamış. Babam, belli etmediği bir öfkeyle mektubu gözümün önünde yırtıyor. Onu okumam için bana vermiyor; çöp sepetine atıyor.

Yatılı okuldan çıkan genç kız, yazın köyde, okulun avlusuna doğru uzanan eve kapatılıyor; öğle uykusu saatinde, babasını öfkeli mektubun parçalarını yeniden bir araya getiriyor. Mektubu yazan esrarlı kişi, iki üç gün önce hemen yakındaki kente yapılan ödül törenini hatırlıyor; beni platformuna çıkarken görmüş. Çıkışta, erkek Lisesi'nin koridorlarında, bakışlarıyla ona meydan okuduğumu hatırlıyorum. Büyük bir nezaketle bana, ‘dostça’ mektuplaşmamızı öneriyor. Babamın gözünde bu talep, densizlikten başka bir şey değil; bu davetle birlikte, sanki çocuk beni kaçırma hazırlıklarına da başlamış oluyor. (Cebâr, 2003: 12).

Yazar, ifadelerinde babanın tavırlarına ve olaya bakış açısına atfen, kızın yaptığına asla kabul görmeyen bir davranış biçimi içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Baba, kızının yaptığı bu davranışın toplum içerisinde duyulmasının hoş karşılanmayacağını ve kendisini kötü bir duruma koyacağını bilmektedir. Dolayısıyla, kızının yabancı erkeklerle mektuplaşmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Yaşadıkları toplumun geçmişinde bir örneği bulunmayan bu türden bir hadisenin karşısında, toplumun fertlerinin vereceği tepki de kaçınılmaz olacaktır. Gelenek ve göreneklerin dışındaki böyle bir davranış türü kabul görmemekte, “*densizlik*” olarak tanımlanmaktadır.

Ataerkil toplumlarda küçük yaşlarda evlilik geleneksel bir durumdur. Bundan kaynaklı olarak kızlar, ergenlik çağına ulaştıklarında hemen evlendirilmek istenirler. Asiye Cebbâr, toplumundaki bu geleneğe dikkat çekmek amacıyla bu durumu yaşayan bir genç kızın dilinden şu ifadelerle yer vermektedir:

Yaklaşık on iki-on üç yaşında olmalıyım. Yaşımdan büyük gösteriyorum; kızların en büyüğü, kentte yüzümden peçeyle insan içine çıktığım ilk gün, kentli bir kadının nasıl arı gibi çevremde dönüp durduğunu hatırlatıyor ikide bir:

-Herhalde oğlu senin endamına ve gözlerine âşık oldu! Çok geçmez, ilk görücülerin kapıyı aşındırmaya başlar! (Cebâr, 2003: 20).

Yazar, ifadelerinde yaşın önemli olmadığına değinerek genç kızın yaşından büyük göstermesini (dış görünüşü)'nün evlilik için yeterli bir durum olduğuna vurgu yapmakta, öte yandan toplumun fertlerinin de bu iş için oldukça istekli olduklarına dikkati çekerek, toplumda geleneklerin ne kadar güçlü olduğuna vurgu yapmaktadır.

Yazar, başka bir ifadesinde toplumda var olan gelenek ve göreneklerin sonucunda aile içinde yaşanan baskılardan birini örnek verirken aslında en uç noktalara değinmektedir. "Bir kadın, nasıl olur da Arapça bile olsa daha yaşlanmadan yüksek sesle konuşabilirdi? Bireyin, toplu tevekkül içindeki yolculuğunu sürdürmesini sağlayan örtülü ifadeleri hor görme pahasına 'ben' diyebilirdi?.. Farklı yaşamış bile olsa, kendi çocuğuna dönüp bakmayı göze alabilirdi?" (Cebâr, 2003: 187). Bu ifadelerle yazar, kadının hangi dilde olursa olsun rahatça konuşmakta bile özgür olmadığını, hatta sesinin tonunun yükselmesi için yaşlanması gerektiğini ifade ederken daha da ileri giderek, kadının ne şekilde olursa olsun "ben" ifadesini dahi kullanmaktan uzak olduğunu vurgulamaktadır. Aslında bununla yazar, tüm bunların geleneklere aykırı olduğunu, toplumda ayıplanan davranışlar olarak kabul gördüğüne dikkati çekerek, gelenek ve göreneklerin toplum üzerindeki etkilerine işaret etmektedir. Oysaki, dışarıdan bakıldığında bir insanın ses tonunun yükselmesi veya "ben" ifadesini kullanması kadar doğal bir durum yoktur.

Asiye Cebbâr, normal dünyada bir karşılığı olmayan, belki gayet insani olan ama kendi toplumunda hoş karşılanmayan ve "suc" sayılabilecek bir davranış olarak tanımladığı bir davranış üzerinden, kadınların maruz kaldığı baskıya ve toplum içerisindeki konumlarına işaret etmek amacıyla şu ifadelerle yer vermektedir:

Günlük dilde kullanılan, ağır ve bir o kadar da kesin bir kınama ifadesi aklıma geliyor: Yoksul kadından (bu kısıtlı toplumsal ortamda, zenginlik ve lüks karşılaştırmalı olarak kendini gösteriyor), tanrının lütfettiği kadere boyun eğip boşanan ya da dul kalan kadınlardan çok daha fazla, gerçek anlamda suçlu sayılabilecek, hafifçe küçümsenebilecek, herkesin açıkça hor görebileceği bir kadın 'Bağırın Kadın'di.

Şu ya da bu komşu, evlilik yoluyla onunla akraba olmuş kadınlar, ihtiyaç duydukları şekilde, bu kadar fazla sayıda çocuğa bakmak için onun sabrını kullanabilirdi; şu kentli kadın ise göz alıcı takılarını sergileyebilir ya da adaletsiz bir üvey anneye, kaynanaya dönüşebilirdi -onu mazur görmek mümkündür, çünkü şansı yaver gidip 'gerçek Müslüman' bir kocaya, onun çalışkan ve uysal bir erkek evladına sahip olanların sayısı pek azdı. Bu durumda, 'bağırın' kadın hemen toplumun dışına itiliyordu: Çocuklarına azarlayanlar, sesi kapının dışına taşıp sokağa yayılanlar, dualarında ya da mırılta sohbetlerinde kaderden yakınmaktan vazgeçemeyenler, tam tersine sesinin içinden geldiği gibi cırtlaklık yükselmesine ve itirazlara dönüşüp duvarları aşmasına izin veren kadınlar.

Sonuç olarak bedenlerin, çarşafli bedenlerin kentte dolaşmaya hakkı vardı. Ne var ki, bu kadınlar, isyan çığlıklarıyla adeta göğü delip geçenler, en büyük tehlikeyi körüklemekten başka ne yapıyorlardı? Kendi sesini örtmeyi reddetmek ve 'bağırın' başlamak, uygunsuz davranmak, baş kaldırmak değil de neydi? Çünkü onun karşısında diğerlerinin sessizliğindeki cazibe birdenbire kayboluyor ve kendi gerçeğini ortaya koyuyordu: Sessizlik, çıkışı olmayan bir hapishaneydi. (Cebâr, 2003: 237).

Asiye Cebbâr, bu ifadelerle aslında toplumun, kadına bakış açısını da açık bir şekilde ifade etmektedir.

Kadın, koşulsuz itaat edecek bir pozisyonda ve mevcut kuralların dışına çıkmadan yaşayacak olursa, toplum tarafından kabul edildiğine vurgu yapan yazar, kuralların dışına çıkması ve mevcut düseni eleştirme veya ret etme amacıyla söz söylemesi, yazarın ifadesiyle “*bağırın kadın*” yani sesi yükselen kadın olması durumunda ise toplumdaki dışlandığını ve sevilmediğini ifade etmiştir. Kadının sesinin çıkması demek, mevcut düzene isyan etmesi, baş kaldırması demektir. Yazar, tam tersi anlamda kadının sesiz kalmasını da “*çıkışı olmayan bir hapishane*”de yaşamaya benzetmesi ise toplumun kadınlar üzerindeki baskısını özetler niteliktedir.

3.3. Aile baskısı

Her ailede mevcut birtakım kurallar vardır. Ancak, bu kurallar hayat şartlarını zorlaştırıp birtakım özgürlüklerin önünü alıyor ve hayatı çekilmez hale getiriyorsa bunlar, kural olmaktan çıkar baskı aracı olmaya, hatta birtakım durumları dayatmaya varır ki bu dayatmalar da aile bireyleri üzerinde psikolojik birtakım travmalara sebep olabilmektedir. Fiziksel olarak da kısıtlanmışlık haline sebep olan bu durumlar için yazar, eserinde toplumunun aile içinde özellikle kız çocukları için uygulanan katı kurallara (baskılara) bir örnek olması açısından şu ifadelerle yer vermektedir:

Üç genç kız, büyük bağların çevirdiği küçük bir sahil köyünün ortasında, aydınlık bir eve kapatılmışlar. İlkbahar ve yaz aylarında, okul tatillerinde buraya geliyorum. Buraya gelip üç kız kardeşle birlikte eve kapatılmaya, ben ‘köye gitmek’ diyorum. Oraya ilk on yaşımdayken gitmiş olmalıyım, sonra on birimde, on ikimdeyken... (Cebâr, 2003: 18).

Yazar, okul zamanları hariç genç kızların küçük bir köy evine kapatılmalarının adının “*köye gitmek*” olarak tarif etse de aslında ciddi bir kısıtlanmaya tabi tutulan kızların fiziksel olarak büyük bir baskı altında olduklarına dikkati çekmeye çalışmaktadır.

Şüphe yok ki insanlar bu baskılardan kurtulmak veya en azından etkilerini hafifletmek adına birtakım arayışlar içine gireceklerdir. Öte yandan bu çabaların bir sonucu ve bu kısıtlanmışlık halinin getirdiği birtakım sonuçlar olacaktır. Yazar bu durumlara maruz kalan genç kızların yaptıkları faaliyetlere işaret etmek amacıyla;

Eve kapatılmış genç kızlar yazıyorlardı; mektup yazıyorlardı, hem de erkeklerle; dünyanın, daha doğrusu Arap dünyasının dört bir köşesindeki erkeklerle.

Irak'tan, Suriye'den, Lübnan'dan, Libya'dan, Tunus'tan, Paris ve Londra'da okuyan Arap öğrencilerden mektuplar. Her yerden mektuplar geliyordu! O dönemde haremelerde elden ele dolaşan bir kadın dergisi vardı; abone olduğunuzda her sayıyla birlikte, okuma yazma bilmeyenlerin bile işine yarayabilecek bir elbise ya da bornoz patronu veriyorlardı; işte mektuplar, o dergideki duyurulardan seçilmiş erkeklerden geliyordu! (Cebâr, 2003: 21).

Okuma yazma bilen bu genç kızlar, mevcut kısıtlamaları aşmak amacıyla dış dünyayla mektup aracılığıyla iletişim kurmayı başarmışlardır. Gizliliği sağlamak için uydurma soyadları ve sahte adlar kullanarak, postacının da yardımıyla yazışmalarını gizli tutmayı başarmışlardır. Yazarın vurguladığı bir diğer önemli nokta ise, bu mektuplaşmaların yalnızca erkeklerle gerçekleşmesi ve bu erkeklerin farklı ülkelerden olmasıdır. Bu bağlamda, yazar, bu kapalı ortamda yaşayan kızların aile baskılarından kurtulmanın yolunu belki de başka bir diyardan gelen bir erkekle evlenmekte bulduklarını ifade etmektedir.

Asiye Cebbâr, bu katı kuralların veya baskıların boyutlarına değinirken genç kızlarla ilgili köyün postacısının sözleriyle verdiği bir örnekte “Kızların evden dışarı adım atmadıklarını biliyordu; babalarının bizzat sürdürdüğü yaylı arabayla komşu kentin en şık Mağrip hamamına gittikleri zamanlar

dışında...” (Cebâr, 2003: 21). Yalnız olarak değil, babalarıyla birlikte hamama gitmenin dışında dışarı çıkmadıklarına vurgu yapan yazar, bununla kısıtlamanın da boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Yazar, bu gizli mektuplaşmayla ilgili olarak genç kızların duygularını okuyucularına aktarırken:

Ne korkunç tehlikelere yol açabileceğini düşünüyorduk. Bizim kentlerde bundan çok daha önemsiz olaylar uğruna, pek çok baba ya da erkek kardeş 'kadı' rolüne soyunmuştu ister kızları olsun ister kız kardeşleri, küçücük bir not, panjurların ardından fısıldanan bir sözcük, bir dedikodu nice bakirenin kanını akıtmalarına yetmişti. Bu evde artık sessiz bir isyan havası hüküm sürüyordu. İsyani, haylaz kız çocuklarına özgü bir küstahlıkla yaşıyorduk. (Cebâr, 2003: 21).

ifadelerine yer vermektedir. Yazar, bu ifadelerle kızların yaptıkları bu eylemin sonuçlarının “*korkunç*” olacağına dikkati çekmiştir. Çünkü yaptıklarından çok daha basit işleri yapanların başına gelenleri de hatırlatan yazar, sonuçlarını “*kanlarının akıtılması*” yani ölümle sonuçlanmasına vurgu yapmıştır. Bu mektup olayıyla yazar, toplumun kız çocuklarına yönelik içinde bulunduğu durumu ve genç kızlara yönelik uygulamalarla birlikte yapılan baskıların boyutunu, tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Genç kızlar bu baskılardan kurtulmak için bir çıkış yolu aradıkları kesindir. Bunu yaparken de yaptıklarının toplumda veya ailede duyulmasının oluşturacağı sonuçları da bildiklerinden dolayı endişelidirler. Yazar bu durumu, kızların dilinden:

Korkuyordum, bunu da itiraf ediyordum. Tavandan bir ışığın fışkıracağına ve işlediğimiz günahı ortaya çıkaracağına emindim; kendimi de bu dehşetengiz sırrın bir parçası sayıyordum! Kızların en küçüğü alçak bir sesle konuşmayı sürdürüyordu.

-Asla, beni tanımadığın biriyle evlendirmelerine, onun da bir gecede bana dokunma hakkını kazanmasına izin vermeyeceğim! Bu yüzden yazıyorum! Birileri gelip bu kayıp delikten beni çıkaracak: Babam ve erkek kardeşim için bir yabancı olsa da benim tanıdığım biri olacak bu! (Cebâr, 2003: 23).

şeklinde aktarmaktadır. Yukarıda belirtilen çabalar ve alınan risklerin ardındaki temel amaç, mevcut baskılardan ve sınırlamalardan kurtulmaktır. Aynı toplumdaki biriyle evlenmek, aynı çevrede kalmak anlamına gelir ve dolayısıyla aynı sıkıntılar ve baskıların devamına yol açar. Yazar, bu bağlamda, kızların seçim özgürlüğünden yoksun olduklarını ve bu durumu vurgulayarak, evliliğin sadece bir kaçış yolu değil, aynı zamanda sistemin devamını sağlayan bir mekanizma olduğunu ifade etmektedir.

Yazar, yasak ve gizli mektuplaşmaların amacını ve kadınlar açısından ne anlama geldiğini ise;

...Geçici olarak kapatılmış olmanın beni suskunlaştırması, yasak bir konuşma maskesine bürünen monoloğumu derinleştiriyor. Kuşatılmış günleri çember içine almak için yazıyorum... Yaz aylarını bir tutsak gibi geçirmek bende hiçbir isyan duygusunu uyandırmıyor...

...Kapatılmışlığımı sınırlamaya çalışıyorlar. Yanlış bir ifadeyle 'aşk' mektubu denen bu mektuplar, güneş ışığını süzen pencere kafesine benziyorlar.

-Görüyor musun yazıyorum; bunda hiç de 'kötülük' yok, 'edepsizlik' yok! Var olduğunu söylemek ve böylelikle kalbimin çarptığını hissetmek için yazıyorum! Yazmak, aslında insanın 'kendiyile' konuşması değil mi? (Cebâr, 2003: 75).

Yukarıdaki ifadelerle yazar, kadının yazmasını, mahkûm edildiği kapatılmışlıktan bir nebze de olsa kurtulmaya, rahatlamaya ve nefes almaya benzetmekte, “*güneş ışığını süzen pencere*” olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle, varlığını ispat ve yaşadığını hissetmek için yazdığına vurgu yapmaktadır.

Yazar, bir umut olarak başlayan bu yazma çabalarının her ne kadar riskli bir durum olsa da sonraki

kadınlar için bir kurtuluş yolu olabileceğine işaret etmek amacıyla:

Birdenbire bu kağıtlardan garip bir güç yayılmaya başladı. Ben bir aracıydım: Havada asılı kalan bu hırıltılar yumağının, tek bir sözün bile ulaşmadığı bütün diğer kadınlara uzandığını -neden olmasındüşündüm. O kadınlar ki, benden önceki kuşaklar boyunca hiçbir zaman hiçbir şey almadan yaşayıp, bana her şeyden mahrum kaldıkları bir yerleri bırakmışlardı: Bir arzu eğrisi çizen hiçbir ses, herhangi bir yakarıştada donanmış hiçbir mesaj onlara ulaşmamıştı. Kendilerini özgür kılmak için, kuşatılmışlıklarının şarkısını hep aynı sesle mırıldamakla yetinmişlerdi. (Cebâr, 2003: 76).

ifadelerine yer vermekte, kendisinden önceki kadınların miras bıraktıkları yerleşik düzenin devam etmemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yaptıkları bu eylemin diğer tüm kadınlar arasında yayılmasının belki mümkün olduğuna değinen yazar, kadınların mevcut baskı altındaki durumlarını kabullenmişlik haline de bir sitem yapmaktan da geri durmamaktadır.

Son örnekte, ergenlik çağında olan ve diğer arkadaşlarına göre de yatılı okula gönderildiği için şanslı olan bir genç kızın ifadeleriyle yazar, kadınların maruz kaldığı aile baskısını şu ifadelerle okuyucusuna aktarmaktadır.

On bir yaşında, ortaöğretim görmek üzere yatılı okula gittim. Fırıncının kızı ne oldu? Mutlaka çarşafa girmişti; gündün güne okul yollarından mahrum bırakılmıştır: Bedeni ona ihanet ediyordu. Göğüsleri kabarmaya başlamış, bacakları incelmışti, kısacası kadın kişiliğinin gün ışığına çıkması onu, mahpus bir bedene dönüştürmüştür! (Cebâr, 2003: 215).

ifadeleriyle aslında kronolojik bir sıralamayla olanları aktarmaktadır. Bedensel değişimin sonuca çarşafa girmenin zorunluluğuna vurgu yapan yazar, bu durumun okumaya da engel olduğunu ifade etmektedir. Sonuç itibarıyla yazar, toplumunda bir bireyin kadın kimliğinin ortaya çıkması neticesinde baskıların ve zorlamaların onu, mahpus bir beden haline dönüştürdüğüne dikkati çekmektedir.

3.4. Baskı ve yasakların getirdiği merak ve sonuçları

Merak, çatışma veya uyumsuzluk sebebiyle ortaya çıkan bir güdü (Ellis, 1954: 184) olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumuna göre ise merak, bir şeyi anlamak veya öğrenmek için duyulan istek, heves ve düşkünlük (Tdk, 2024) diye tarif edilmektedir. Bastırılmış duygular neticesinde ortaya çıkan birtakım eylemler, çoğunlukla merak duygusu neticesinde oluşmaktadır. Yazar, Cezayir kadınlarının maruz kaldıkları baskı ve yasaklar sebebiyle oluşan bu merak ve arzu durumlarını şu ifadelerle aktarmaktadır:

Tatil sırasında, o erkek öğrencinin yazdığı sıradan Fransızca sözcükler, sırf babam onları ortadan kaldırmak istediği için umulmadık, abartılı bir arzuya dolu verdiler.

Bu olayı izleyen aylarda, yıllarda aşk meselesine, daha doğrusu aşkın yasaklanması meselesine iyiden iyiye kapıyıyorum kendimi; sırf babamın yasakçı zihniyetinden ötürü entrikalar alıp yürüyorum. Duygusal eğitimin bu ilk adımlarında gizli mektuplaşmalar Fransızca yapıyor: Böylelikle, babamın kazandırdığı bu dil bana çöpçatanlık yapıyor, o andan sonra öğrendiğim her yeni şey, birbiriyle çelişen, ikili anlamlar barındırıyor (Cebâr, 2003: 12).

Asiye Cebbâr, sıradan bir mektuplaşma eyleminin yasaklanmasının, kişide oluşturduğu duygu durumunu “*abartılı bir arzu*” olarak tanımlarken yasakçı ve baskıcı davranışların eylemi bitirmediğine aksine bu eylemin “*entrika*” şeklinde aylarca hatta yıllarca devam ettiğine vurgu yapmaktadır. Bir merakla başlayan eylem, yasaklama ve baskıyla gizli ve büyük bir eyleme dönüşmeye başlamıştır.

4. Psikolojik ve fiziksel şiddet

Asiye Cebbâr, eserinde yukarıda da zikredildiği üzere Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesinin ardından oluşan karşı direniş hareketlerinden söz etmektedir. Bu direniş hareketlerinde kadınların desteğine ve aldıkları role yukarıda değinmiştik. Bu bölümde direnişe verilen destekten ötürü kadınların maruz kaldıkları birtakım psikolojik ve fiziksel şiddet örneklerine yer verilecektir.

4.1. Tutuklanma ve hapis

Fransız işgalinin başlamasıyla birlikte, direniş hareketine katılan kadın savaşçılar, erkek savaşçılarla birlikte aynı cesaret ve kararlılıkla savaşmış, tıpkı erkekler gibi çatışmalara girmiş, yaralanmış ve esir düşmüşlerdir. Yazar, bu zorlu mücadelenin bir örneği olarak, Fransızlara esir düşen bir kadın savaşçının dramatik durumunu şu etkileyici ifadelerle tasvir etmektedir:

-Seni nerede tutuklayıp getirdiler buraya?

Beni dağlarda tutukladıklarını söyledim.

-Dağlarda ne yapıyordun?

-Savaşıyordum!

-Peki neden?

-İmanın ve düşüncelerim uğruna!

-Ya şimdi, tutuklu olduğuna göre?...

-Tutukluyum, ne olmuş yani?

-Eline ne geçti?

-Vatandaşlarım ve kendim için sevap kazandım! Beni yakaladığınızda hırsızlık mı yapıyordum yoksa adam mı öldürüyordum? Hırsızlık yapmıyordum! vicdanım rahat! (Cebâr, 2003: 168-169).

Asiye Cebbâr, dağlarda savaştığı sırada esir düşüp tutuklanan Cezayirli kadının inancı ve düşünceleri uğruna verdiği mücadeleye vurgu yaparken öte yandan bu uğurda erkek kardeşini de kaybetmiş olan kadının içerisinde bulunduğu eylemden dolayı da herhangi bir pişmanlık içerisinde olmadığına, tam aksine sevap işlediğine de dikkati çekmektedir.

4.2. Fidyeye karşılığı serbest kalma

Türk Dil Kurumuna göre fidye, tutsak edilen veya rehin alınan bir kimsenin serbest bırakılması için istenen para (Tdk, 2024) şeklinde tanımlanmıştır. Arapça bir kelime olarak fidye; Bir kimseyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak amacıyla ödenen bedel (Öğüt, 2024) olarak tanımlanmaktadır. Asiye Cebbâr, Fransız işgali ve etkilerinin dışında toplumunun kadınlarının maruz kaldığı kötü muamelelerden biri olan ve kendi iç çatışmalarında kadınların tutsak edilmesi, kaçırılması olaylarının neticesinde belli bir bedelle tekrar iade edilmeleri durumunu şu ifadelerle aktarmaktadır:

-Kızına ve onuruna kavuşmak için iki mislini ödeyeceksin!

Daha sonra eşraf, biraz ötede bekleyen her bir kadın için istenen fidye hakkında tartışmaya başladı. Kibirli Şerif, işin palavra kısmını da yardımcılarına bırakmıştı.

-Bunların hepsi kalles; yarın öbür gün zayıf düştüğümüzü görünce önce bizi ısıtır, sonra da gidip Fransız albaya yalvarırlar!

-Babadan oğula, dedi biri, kuşaklar boyunca, içlerine korku düşmediği sürece yerlerinden bile kıpırdamayan Magriplilerden ne beklenir ki?

Önceki günden beri Şerif'in lâl rengi sancağını dalgalandıran saygın kişi, marabut Sidi bin Davud'un yamacına toplanmış kadın tutsaklar -Bedre ve ağanın kızı dışında fidyenin bir saate kadar ödeneceğini öğrendiler: Hepsi serbest kalacaktı... (Cebâr, 2003: 116).

Kadınların tutsak edilmesinin onur kırıcı bir durum olduğuna dikkati çeken yazar, bu onur kırıcı durumdan kurtulmanın tek yolunun istenen bedelin ödenmesi olduğunu, öte yandan tutsak kadınların kurtarılmasının bedelinin bazen iki misli olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu zor durum karşısında kadınların çaresizliğine de değinen yazar, toplumunun kadınlarının bu acı durumuna sessiz kalmamaktadır.

4.3. Öldürülme

Direnış sırasında yakalanan ve tutsak edilen kadınların bazıları diğer kadınlar gibi şanslı olamamışlardır. Onlar, direniş katılmanın, erkeklerle birlikte direniş saflarında bulunmanın bedelini canlarıyla ödemişlerdir. Yazar, bu bedeli ödeyen Cezayirli kadınların varlığına şu ifadelerle dikkati çekmektedir:

...Bir araya toplanmış kadın tutsaklar kadife yığınlarının üstüne çömelmiş, ağır bir sükûnet içinde bekliyorlardı. En yaşlı olanın yüzü açıldı ve kibirli bir ifadeyle, kendine bakan Fransızları inceliyordu. Bosquet, onun, en küçük bir laf söylene hakaretler yağdırmaya hazır olduğunu anladı. Tek başına yanlarına yaklaşarak sessizce bekleyen kadınları dikkatle incelemeyi sürdürdü: Yaşlı kadın bakışlarını yere eğmiyordu...

...Lamoricie, kısaca, neden bazı kadınların az ötede öldürülmüş olduklarını sordu.

-Toplam yedi kadın, askerlerimiz tarafından idam edildi, diye belirtti biri. Bizi hakaretlerle karşıladılar.

- 'İtler, it oğlu itler!' diye bağırdı cadılar! (Cebâr, 2003: 68).

Yazar, bu ifadelerle iki duruma dikkati çekmeye çalışmaktadır. Birincisi, Cezayirli kadınların vatanseverliğine ki bu kadınlar işgali kabul etmemiş ve direniş saflarında savaşmışlardır. İkincisi de kadınların onurlu duruşlarıdır ki Fransızları hakaretle karşılaşmışlardır. Teslimiyet göstermemiş ve bu uğurda idam edilmişlerdir. Yazar, en yaşlılarının, bakışlarını dahi eğmediğine dikkati çekerek aslında kadınların bu onurlu duruşlarına atıfta bulunmaktadır.

4.4. Sorguya çekilme

Sorgu, savaş sırasında düşman güçleri tarafından yakalanmanın, tutsak edilmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bir eylemdir. Bundan amaç, düşman güçleriyle ilgili olarak bilgi edinmektir. Fransız direniş sırasında düşman güçlerine esir olanlar arasında kadınlarda vardır. Yazar, yakalanıp tutsak edilen Cezayirli kadınların sorguya tabi tutulmasını şu ifadelerle okuyucusuna aktarmaktadır: "...Sonra sorgu için yeniden geldiler; öğleden hemen sonra başladı. Saatler sürdü... Bütün sorularına şöyle cevap vermekte yetiniyordum: -Sizi tanımıyorum! Fransa'yı tanımıyorum!" (Cebâr, 2003: 163). Yazar, bu ifadelerle sorgunun daha önce de yapıldığını ifade etmiş, sorgu eylemin saatler sürmesine ise özellikle değinmektedir. Yazar, kadının "*Fransa'yı Fransızları tanımaması*" ifadesiyle de kadının sabrına ve güçlü duruşuna işaret etmekte, bir kadının sorgusunun saatler sürmesini ise Fransızların acımasızlığına dikkati çekmek için özellikle vurgulamaktadır.

4.5. İşkence

Sözlük anlamı, bir kimseye fiziksel veya manevi olarak yapılan aşırı eziyet (Tdk, 2024) olan ve Farsça şikenc kelimesinden dilimize geçen işkence sözcüğü; bir canlıya maddi ve manevi olarak yapılan haksız

eziyet, acı ve ızdırap veren her türlü muamele (Dağcı, 2024) olarak tanımlanmaktadır. Asiye Cebbâr, eserinde kadınların maruz kaldığı sıkıntılarını verirken detay bilgiler de vermeyi ihmal etmemiştir. Bu ayrıntılı bilgilerden bir tanesi kadınların maruz kaldığı işkence eylemleridir. Yazar, eserinde işgal yıllarında ve sonrasında birtakım isimler tarafından kaleme alınan mektuplar veya hatıra yazılarına yer vermektedir. Asiye Cebbâr, söz konusu mektup ve yazılardan detaylar sunarken bu gerçeğe (işkence) de dikkati çekmektedir. "Ateşli mektuplarda kimi yakıcı görüntüler göze çarpyordu: Örneğin, bileğindeki altın ya da gümüş halhal uğruna kesilmiş bir kadın ayağı. Bosquet bu 'ayrıntı'ya şöyle bir değinip geçiyordu." (Cebâr, 2003: 70). Yazar, Bosquet isminde birisinin mektubunda yer alan ifadelerle Fransızların Cezayirli'lere özellikle kadınlara reva gördükleri eziyete dikkati çekmekte, ölmüş bir insanın bedenine bile işkence edildiğine vurgu yapmaktadır. Yazıda değinilip geçilen bir küçük ayrıntı olarak söz edilen bu durum aslında işgalin vardığı yıkım boyutunu da gözler önüne sermektedir.

Asiye Cebbâr, kadınların gördüğü işkenceleri yine bir kadının kendi ifadeleriyle şu cümlelerle detaylı bir şekilde okuyucusuna sunmaktadır:

Subay sinirlendi ve bana iki tokat attı. Sonra da bir makinalı tabanca getirdiler.

-İtiraf et, istediğimiz bilgileri ver, yoksa seni vururuz!

-Vurun, dedim. Hiç umurumda değil! Ben kızım, tam bir kadın değilim, ancak arımda pek çok erkek bırakırım!.. Her biri, sizden yüz kişiyi öldürür! Öldürün beni!

Kırbaç getirdiler. Bana vurdular. Bedenime ellerindeki cihazdan elektrik verdiler. Bana işkence yaptılar. (Cebâr, 2003: 163).

Yazar, tutuklu bir kadının maruz kaldığı işkenceleri ayrıntılı bir şekilde betimlerken, bu kadının tüm bu acılara rağmen duruşundan en küçük bir taviz vermediğini de özellikle vurgular. Ölmek pahasına da olsa konuşmayı reddetmesi, bu tavizsiz kararlılığın açık bir göstergesidir. Kadın, ölüm tehdidinden kırbaçlamaya, hatta bedenine elektrik verilmesine kadar pek çok işkenceye maruz kalmasına rağmen, geri adım atmayı reddetmiş ve mücadelenin, kendisinden sonraki nesiller aracılığıyla devam edeceğini ifade etmiştir. Bu, yazarın halkının işgale karşı sergilediği kararlı tutumu ve direniş ruhunu aktarırken sunduğu önemli bir mesajdır.

Asiye Cebbâr, kadınların ifadeleriyle yapılan işkencelerin oranına da değinirken yine onların dilinden şu ifadelere yer vermektedir: "Yeniden beni sorguya götürdüler. Şerşel'deki gibi cevap verdim. Yine elektrik verdiler. Bir keresinde, işkence şafak vaktinden öğleden sonra ikiye kadar sürdü. O gün dayanmak pek zor oldu." (Cebâr, 2003: 165). diyerek hem işkencenin dayanılmaz durumuna hem de süre olarak saatlerce sürdüğüne işaret etmektedir. Başka bir kadının ifadelerinde ise "Bu kez elektrikle sorgulandım; o kadar ki, öleceğimi sandım! 'Benim için ağlamanızı istemiyorum!' demiştim. Eğer beni elektrikle sorgulayacaklarını bilseydim, ne pahasına olursa olsun gitmezdim! Orada ölüp gitmeyi tercih ederdim." (Cebâr, 2003: 192). ifadeleriyle işkence görmektense ölümü tercih edecek boyutuna dikkati çekmektedir.

4.6. Tecavüz

Şüphesiz bir kadın için karşılaşabileceği veya maruz kalabileceği en ağır durumlardan birisi tecavüz olayıdır. Yazar, ülkesinin kadınlarının işgal sürecinde maruz kaldıkları diğer pek çok durumun yanında bu ağır olaya da maruz kalışlarını şu ifadelerle aktarmaktadır:

-Kardeşim, hiç 'zarar' gördün mü? Tecavüzü ima etmek ya da kaçamak yollardan anlatmak için kullanılan sözcük: Askerler ırmağın yakınından geçtikten sonra, saatler boyu saklanan genç kadın onlara engel olamadı. Onlarla karşılaştı. Onların çilesini çektim. 'Fransa'nın çilesini çektim,' derdi on

üç yaşındaki çoban kız Şerife... (Cebâr, 2003: 234).

Ülkesinin kadınlarının maruz kaldığı bu ağır olaya dikkat çeken yazar, doğrudan ifadenin kendisinin kullanılmaması, ima yoluyla ifade edilmesine vurgu yaparken aslında olayın yıkıcı boyutlarına dikkat çekmektedir. Yazar, konuşulmasının bile utanç verici olan bir hadisenin birinci faili olan kadınların yaşadığı duygu travmasına değinirken olayın faili olan askerlerin bile zikredilmediği, onun yerine ülke adının zikredildiğine işaret etmektedir.

5. Zorla evlilik

Evlenme özgürlüğü demek, kişilerin evlenip evlenmeme, evleneceği insanı seçme özgürlüğü demektir. Kişi, kimsenin baskısı ve zorlaması altında kalmadan yaşam ortaklığı kurmak istediği kişiyi özgür iradesiyle seçmelidir. Şahsın evlenme iradesi özgür ve serbest bir irade ürünü değilse ve baskı, tehdit veya şiddet sonucu alınmış bir kararın yanında karşı çıkma olanağı olmadan zorlanmışsa bu evlilik, zorla evlenme olarak karşımıza çıkmaktadır (Havutçu, 2013: 1341-1342). Pek çok toplumda örnekleri bulunan bu uygulamanın bir örneğini de Cezayir toplumunda görmekteyiz. Asiye Cebbâr, toplumunun bu yarasına dikkati çekmek amacıyla eserinde özellikle kabileler arasında yaygın olan zorla evliliğe örnek olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

O günün akşamı Kaid'in iki karısı, maviye çalan çinilerle donanmış odaya girdiler.

-Baban, sana bir şey söylemekle görevlendirdi bizi, diye açıkladı birincisi.

-Varsenis ağası Si Muhammed, büyük oğlu için bugün seni istemiş!

-Baban kabul etmiş. Önümüzdeki cuma 'Fatiha' için gelecekler, ertesi gün de seni alıp gidecekler!

-Zavallı yavrum, diye iç çekti süt anne; önce şaşırın, sonra birden gerilen Bedre'yi kollarına aldı.

Mis kokan ipek yatağın üzerinde bu iki kadından hangisinin hıçkırma hıçkırma ağladığı belli değildi. Üvey anneler hemen dışarı çıktılar, sessizlikte üzerindeki rengarenk taftaların hışırtısı duyuluyordu. (Cebâr, 2003: 107).

ifadeleriyle yazar, evlendirilecek bir kadının seçme hakkının nasıl gasp edildiğine dikkati çekerken karar mercii olarak da babayı göstermektedir. Öte yandan sürenin kısalığına vurgu yapan yazar, hazırlanmaya hatta düşünmeye dahi vaktin olmadığına tüm sürecin iki gün süreceğine dikkati çekmektedir. Yukarıdaki ifadelerle, zorla evliliğin en bariz örneğine değinen yazar, Cezayirli kadının maruz kaldığı en zor hadiselerden bir tanesine daha dikkati çekmektedir.

Yazar, yukarıdaki örnekte normal günlük hayatta yaşamın akışı içerisinde cereyan eden bir hadiseye değinmişken aşağıda verdiği örnekte ise işgalden sonra direniş yılları içerisinde vuku bulan bir hadiseye ise şu ifadelerle değinmektedir:

"Beni, Me'mun hastanesine götürdüler; Si Ömer, hastaların bakımını üstlenmişti. Oraya alışmam zaman aldı. Derken, birdenbire dediler ki:

-Evleniyorsun!

-Hayır, evlenmiyorum, diye karşılık verdim. Beni öldürmek istiyorsanız, haydi öldürün, ama evlenmeyeceğim!" (Cebâr, 2003: 159).

Burada dikkate değer olan zorla evlilik durumunun savaş sırasında bile değişmediğidir. Yazar, bu ifadelerle kadının zorla evlendirilmenin yerine ölmeyi tercih etmesini de durumun kadınlar nazarında ne kadar zor ve acı verici bir durum olduğuna ayrıca vurgu yapmaktadır. Öte yandan yukarıdaki örnekte de olduğu gibi bu hadisenin kararının aniden alınıyor olmasına da ayrıca dikkat çeken yazar, bunun için

“birdenbire” ifadelerini kullanmaktadır.

Sonuç

Asiye Cebbâr, Cezayir'in edebi sahnesinde öne çıkan önemli kadın yazarlarından biridir. Yapıtlarında özellikle kadın karakterlere yer vermesi ve kadın haklarını savunma konusundaki tutumu, onu Cezayir edebiyatının önde gelen isimlerinden biri yapmıştır. Cebbâr, eserlerinde kadınların toplumsal rollerini ve karşılaştıkları zorlukları derinlemesine ele alarak, Cezayir toplumunun cinsiyet eşitsizliği ve sosyal adaletsizlik konusundaki sorunlarına ışık tutar.

“*Aşk ve Fantazyâ*” adlı eseri, Cebbâr'ın bu temaları işlediği önemli yapıtlarından biridir. Eserde, 1830'da başlayan Fransız işgali ve Cezayir'in bağımsızlığını kazandığı 1962 yılı arasındaki dönemde, kadın karakterlerin yaşadığı zorluklar ve mücadeleler detaylı bir şekilde işlenir. Cebbâr, bu dönemde yaşanan olayları ve değişimleri, toplumsal geleneklerin sıkı kuralları altında kadınların yaşadığı baskıyı gözler önüne serecek şekilde ele alır.

Eserinde, Fransız işgali sırasında ve sonrasında yaşanan toplumsal dönüşümün kadınlar üzerindeki etkilerini irdeleyen Cebbâr, geleneksel Cezayir toplumunun kadınlar üzerindeki katı kurallarını ve bu kuralların kadınlar üzerindeki yıkıcı etkilerini vurgular. Cebbâr, kadınların bu ataerkil düzenin bir parçası olarak nasıl baskılara maruz kaldığını ve zorla evlendirildiklerini, toplumsal yasaklarla nasıl mücadele ettiklerini detaylı bir şekilde anlatır. Bu anlatımlar, yazarın sadece bireysel değil, toplumsal bir gözlemci olarak da derinlemesine analizler yapmasını sağlar.

Cebbâr, kadınların bağımsızlık mücadelesindeki rollerini ve bu süreçteki başarılı direnişlerini de öne çıkarır. Eserde, Fransızların uyguladığı Hristiyanlaştırma politikaları, anadil yasağı ve işgal dilinin zorunlu konuşulması gibi uygulamalara karşı kadınların erkeklerle birlikte verdikleri direniş vurgulanır. Kadınların, bu zor dönemlerde hem kendilerini hem de ülkelerini özgürleştirmek için verdikleri mücadele, eserde önemli bir yer tutar. Bu bağlamda, Cebbâr, kadınların direnişindeki kararlılığın ve cesaretin altını çizer.

Sonuç olarak, “*Aşk ve Fantazyâ*” eseri, Cebbâr'ın kadınların ve ülkesinin bağımsızlık mücadelesindeki önemli rollerini anlatırken, aynı zamanda bu mücadelenin kadınlar için ne denli dönüştürücü ve özgürleştirici olduğunu da gözler önüne serer. Eserde, kadınların erkeklerle birlikte işgal ve sömürü düzenine karşı verdikleri savaşı ve bu savaşın sonucunda elde ettikleri bağımsızlığın, kadınlar için yeni bir yaşamın kapılarını açtığı vurgulanır. Cebbâr, diğer birçok toplumda olduğu gibi, Cezayirli kadınların da özgürlüklerine ulaşmak için zor şartlar ve acı tecrübelerden geçtiğini açıkça ifade eder.

Cebbâr'ın çalışmaları, sadece Cezayir'in bağımsızlık mücadelesini ve toplumsal dönüşümünü değil, aynı zamanda kadınların bu süreçteki kritik rollerini ve yaşadıkları kişisel mücadeleleri de derinlemesine anlamamıza yardımcı olur. Bu bağlamda, “*Aşk ve Fantazyâ*”, hem tarihsel bir belge hem de edebi bir eser olarak, kadınların toplumsal değişim ve mücadeledeki rollerine dair güçlü bir anlatı sunar.

Kaynakça

- Accad, E. (1996). Assia djebar's contribution to arab women's literature: rebellion, maturity, vision. *Board of Regents of the University of Oklahoma, World Literature Today*, 70 (4) 801-812. <https://doi.org/10.2307/40152307>
- Atmaca, H. (2016). Etre une femme libre et battre pour la liberte en algerie dans l'amour, la fantasia. *Turkish Studies*, 11 (21) 605-616. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11278>
- Bağçe, H. Y. (2018). Sömürge sonrası benliği anlatmak: assia djebar'ın fantazyası. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2) 447-458.
- Berlyne, D E. (1954). A theory of human curiosity. *British Journal of Psychology* 45 (3) 184-189. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1954.tb01243.x>
- Boersma, S. (2010). The powerful writing strategies of assia djebar and toni morrison – differentiation of the depictions of otherness through literature. *Utrecht University, MA Literary Studies*, 8-46.
- Cebâr, A. (2003). *Aşk ve Fantazyâ*. (Çev. Ayşegül Sönmezay). İstanbul: Can Yayınları.
- Dağcı, Ş. (İşkence). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04.Eylül.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskence>
- Fûğâlî, B. (2015). Mu'cemu'l-kaşâşî'l-Cezâriyyîn fi'l-ğarnî'l-İşrîn. Menşûrâtu Maḥberi'l-Baḥs fi'd-Dirâsâti'l-Edebiyye ve'l-İnsâniyye.
- Gökgöz, T. (2022). Frankofon cezayir edebiyatında feminist bir isim: Âsiye Cebbâr, Seher Maşkaraoğlu ve Muhammet Yasin Çakır (Ed.), *Sosyal bilimler ışığında kadın (edebiyat, sosyoloji ve felsefe yazıları)* (s. 192-214). Kilis Yedi Aralık Üniversitesi.
- Gökgöz, T. (2019). Modern Cezayir Edebiyatı. Akdem Yayınları.
- Havutçu, A. (2013). Mukayeseli Hukuktaki Gelişmeler Işığında Türk Medeni Kanunu Açısından Zorla Evlenme Probleminin Değerlendirmesi Consideration of the Problem of Marriages under Compulsion to Turkish Civil Code in the Light of the Developments in the Comparative Law. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, (8), 0-1382. <https://doi.org/10.19168/jyu.20175>.
- Öğüt, S. (Fidye). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03.Eylül.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fidye>
- Öztekin, A. (2010). Siyaset Bilimine Giriş. Siyasal Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. 01 Eylül 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. 03 Eylül 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. 04 Eylül 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, A. T. (2017). Taher ben jelloun ve assia djebar'ın yapıtlarında değişen kadın imgesi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, H. (2005). Gelenek, gelenekçilik ve gelenekselcilik. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 1 (3), 39-53. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/55994/768196>